

استعمار فرانسه و آثار باستانی ایران در دوره قاجار

۱۴ شهریور ۱۴۰۲ ساعت ۱۸:۳۴

طی سال‌هایی که فرانسه به عملیات باستان‌شناسی در شهرهای ایران پرداخت، اشیاء باستانی زیادی کشف شد که بسیاری از آن‌ها بدون در نظر گرفتن سهم ایران به طور کامل به فرانسه منتقل شدند. همین موضوع باعث اعتراض دولت ایران به فرانسه شد و منجر به انعقاد قرارداد جدیدی شد. اما قرارداد جدید نیز نه تنها چیزی را تغییر نداد بلکه فرانسه امتیاز باستان‌شناسی در چندین شهر دیگر را نیز در دوره قاجار به دست آورد.

بعد از آغاز دوره استعمارگری بسیاری از کشورهای اروپایی به تدریج وادی دنیای استعماری شدند. فرانسه نیز از جمله این کشورها بود. فرانسه در دوران استعمارگری خود به استعمار بسیاری از کشورها پرداخت. این کشور در دوره قاجار نیز درصدد اجرای قراردادهای استعماری با ایران برآمد اما موفقیت چندانی در این عرصه به دست نیاورد. با این حال فرانسه از طریق قراردادهای فرهنگی، بخشی از اهداف استعماری را محقق کرد. این کشور در قرن نوزدهم بخش مهمی از آثار باستانی ایران را غارت کرد به بهانه کشف و بازسازی آثار باستانی، آن‌ها را به کشور خود منتقل کرد. با این مقدمه در این نوشته به قراردادهای استعماری فرانسه در این عرصه پرداخته شده است.

امتیازات باستان‌شناسی فرانسه در دوره قاجار

در دوره قاجار، اهمیت آثار باستانی ایران برای حکومت یا دولت‌های وقت ایران چندان آشکار نشده بود. از طرفی شرایط ایران برای کشف و نگهداری آثار باستانی در آن دوره چندان مساعد نبود. از این رو کشورهای استعمارگر از جمله فرانسه با درک ارزش آثار باستانی، توانست این امتیاز را از آن کند. بر این اساس اولین امتیاز در سال ۱۸۸۴ میان دو کشور منعقد شد. طبق این قرارداد دولت فرانسه امتیاز کاوش آثار باستانی در شهر شوش و مقبره دانیال نبی را به دست آورد. مطابق با این قرارداد مقرر شد فرانسه بدون آسیب رساندن به آثار باستانی ایران، در صورت کشف اشیاء قیمتی مانند طلا، جواهر و نقره آن را به صورت ۵۰-۵۰٪ با ایران تقسیم کند.

فرانسه طبق امتیازی که به دست آورده بود توانست به تدریج امتیاز آثار باستانی شهرهای مهم دیگری را نیز به دست آورد. این کشور به کاوش‌های شهر سلطنتی «اونتاش-ناپیرشا» نیز پرداخت. شهری که به واسطه زیگورات عظیم به نام «چغازنبیل» شهرت داشت. کاوش‌های این شهر توسط رومن گیرشمن صورت گرفت. یافته‌های این شهر براساس قرارداد بین دولت‌های ایران و فرانسه تقسیم شد و نیمی از آثار کشف شده به موزه لوور انتقال یافت. یکی دیگر از کسانی که توانست به جمع‌آوری مجموعه‌های عتیقه

در ایران بپردازد دیپلماتی بود که جی. کیفورد نام داشت. وی در طول مأموریتش در ایران به خرید و جمع‌آوری نمونه‌های ارزشمند و درخشانی از مفرغینه‌های لرستان پرداخت و در سال ۱۹۵۸ مجموعه خود را به موزه لوور فروخت.^[۱]

طی سال‌هایی که فرانسه به عملیات باستان‌شناسی در شهرهای ایران پرداخت، اشیاء باستانی زیادی کشف شد که بسیاری از آن‌ها بدون در نظر گرفتن سهم ایران به طور کامل به فرانسه منتقل شدند. همین موضوع باعث اعتراض دولت ایران به فرانسه شد و منجر به انعقاد قرارداد جدیدی شد. اما قرارداد جدید نیز نه تنها چیزی را تغییر نداد بلکه فرانسه امتیاز باستان‌شناسی در چندین شهر دیگر را نیز در دوره قاجار به دست آورد.

امتیازات استعماری فرانسه در دوره رضاشاه

فرانسه در دوره رضاشاه نیز از امتیازات استعماری خود همچنان بهره برد و امتیاز انحصاری آن را برای خود ثبت کرد. اما در این دوره تلاش‌هایی از سوی رضاشاه برای وارد کردن سایر کشورها به واگذاری امتیازات باستان‌شناسی و عادلانه کردن سهم ایران از آثار کشف شده توسط فرانسه صورت گرفت. موری وزیر مختار آمریکا در آن دوره در تاریخ ۱۰ آوریل ۱۹۲۵ می‌نویسد: «امروز به طور قطعی هم از سوی وزیر امور خارجه و هم از سوی نخست‌وزیر [رضاخان] مطمئن شدم که دولت ایران قصد دارد به اصلاح انحصار فعلی و باز کردن درهای ایران برای رقابت آمریکاییان در زمینه باستان‌شناسی بپردازد. انحصارطلبان خارجی و نیز داخلی روزهای سختی را در ایران می‌گذرانند.»^[۲]

در رابطه با تاثیر این اقدام بر امتیاز باستان‌شناسی آمده است: «لایحه‌ای در اختیار مجلس قرار گرفت که براساس گفته موری «دشواری زیادی برای سفارت فرانسه در ایران فراهم کرد و منجر به حرف شنوی غیرمنتظره هیأت باستان‌شناسی فرانسوی به مدیریت ام. دو مک‌کنم گردید. به نظر می‌رسد که نامبرده ناعادلانه بودن انحصار فرانسه را در زمینه باستان‌شناسی پذیرفته و داوطلبانه پیشنهاد بازنگری در آن و همکاری باستان‌شناسان کشورهای دیگر را با شرایط خاص داده است.»^[۳]

البته واقعیت این است که اقدام رضاشاه در اصلاح امتیاز باستان‌شناسی فرانسه متأثر از فشار آلمان بود. ظاهراً آلمان که متوجه تک‌خوری امتیازات باستان‌شناسی توسط فرانسه شده بود، با ایجاد فشار بر روی رضاشاه خواستار امتیاز مشابه بود. گذشته از این فرانسه نیز عملاً زیر بار خواسته رضاشاه نرفت. چنانچه سفیر فرانسه با ارسال نامه‌ای به وزیر امور خارجه، اعتراض خود را نسبت به نظامنامه‌ای که دولت ایران درباره کاوش‌های باستان‌شناسی تنظیم کرده، ابلاغ کرد و نوشت که حق مطلق حفاری در تمام خاک ایران برای آثار تاریخی از آن دولت فرانسه است. روز شمار تاریخ معاصر ایران جلد ۵، ص ۳۱۵

بر این اساس و طبق قرارداد جدید مقرر شد که حق برداشت ایران و فرانسه از آثار باستانی به طور یکسان باشد؛ اما در عمل فرانسه همچنان بخش مهمی از آثار باستانی کشور را به طور پنهانی غارت کرد و به کشور خود منتقل نمود. بر این اساس می‌توان گفت اصلاحات رضاشاه عملاً هیچ تاثیری بر لغو امتیاز استعماری نداشته؛ زیرا فرانسه به شکل سابق به کشف و انتقال آثار باستانی ایران ادامه داد. البته حتی اگر این اتفاق رخ نمی‌داد و به عبارتی تقسیم آثار کشف شده به صورت عادلانه میان ایران و فرانسه صورت می‌گرفت، این امتیاز همچنان امتیازی استعماری تلقی می‌شد. زیرا نه تنها فرانسه همچنان این امتیاز را برای خود حفظ کرد بلکه چندین کشور دیگر نیز توانستند امتیازاتی را از آن خود نمایند. این در حالی بود که ایران و شخص رضاشاه در آن شرایط

می‌توانست این امتیاز را به طور کامل لغو کند و آن را امتیازی منحصر به حکومت قاجار بداند؛ اما این سیاست از سوی حکومت وقت اتفاق نیفتاد و فرانسه همچنان توانست به روند چپاول آثار باستانی ایران ادامه دهد.

سخن نهایی

فرانسه در دوره قاجار از نظر تکاپوهای استعماری در کشورهای آسیایی همچون ایران عقب‌تر از انگلیس و روسیه بود. با این حال فرانسه بارها تلاش کرد تا طی قراردادهای استعماری، منافی را در ایران از آن خود کند؛ اما از آنجا که منافع این کشور بیشتر در مستعمراتی نظیر الجزایر و برخی از کشورهای آفریقایی بود، از این رو روابط استعماری با ایران در زمره اهداف ثانویه قرار گرفت. البته این دیدگاه مانع از آن نشد که فرانسه از لحاظ کسب امتیازات استعماری عقب بماند. گرچه فرانسه از لحاظ استعمار سیاسی نتوانست امتیازات زیادی کسب کند؛ اما با کسب امتیازات فرهنگی توانست در عرصه فرهنگی امتیازات استعماری زیادی را به دست آورد. امتیازاتی که چه بسا ارزش آن بسیار بیشتر از ارزش امتیازات سیاسی بود.

[۱] - محمدعلی علوی‌کیا، آثار ایران باستان در موزه‌های جهان، تهران، قدیانی، ۱۳۹۷، صص ۳۳ و ۳۴

[۲] - محمدقلی مجد، تاراج بزرگ، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۸، صص ۹۶-۹۷

[۳] - همانجا

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/49314/قاجار-دوره-ایران-باستانی-آثار-فرانسه-استعمار>